

ANTROPOLOŠKI MODELI*

CARLO NANNI

Università Pontificia Salesiana
Piazza Ateneo Salesiano, 1
00139 Roma
Italia

Primljeno: 24. 5. 2002.
Izvorni znanstveni rad
UDK 253:261.6

Sažetak

Svako je pastoralno djelovanje smješteno u određeni povijesni okvir te je u nj uvijek uključena i određena slika o čovjeku, određeni projekt čovjeka. Radi razumijevanja mogućih antropoloških modela u pastoralu, autor razmatra odnos čovjeka i kulture odnosno kulture i obrazovanja, podsjetivši na aktualne antropološke tendencije kojima je zajednička podloga ideja o čovjekovom samoostvarenju (self-realization). Upozorivši na ograničenja i nedostatke antropološkog redukcionizma te na prvenstvo dinamične perspektive, autor podsjeća kako je u pastoralnom djelovanju važno promicati sudjelovanje u antropološkoj kulturi. Kršćanstvo nema neki svoj poseban »kršćanski« model čovjeka, nego u pluralizmu postojećih antropoloških modela nastoji uočiti granice i ograničenja i promicati humanističku kulturu osvijetljenu vjerom. Riječ je o kulturi života i promicanja čovjeka, u kojoj se promiče humanistička perspektiva znanosti i tehnologije, ali se naglašava i inicijacija u ljudsko. To je kultura koja ne suprotstavlja nego radije uočava prisutnost vječnoga u vremenu, duha u materiji, svetoga u profanome i obratno.

Ključne riječi: antropologija i pastoral, antropološki modeli, kultura i čovjek, model čovjeka

Govoreći o antropološkim modelima želja nam je razmišljati o temeljnoj perspektivi pastoralnog djelovanja, tamo gdje se religiozna i vjerska dimenzija susreću s kulturalnim načinima, s povijesnim postavkama, s osobnim i grupnim nagonima i težnjama: posebice s idejama i projektima koji se odnose na čovjeka i njegovu sudbinu.

»Upraviti pogled prema čovječjemu« dio je šire sposobnosti »čitanja znakova vremena«, koja je nesumljivi cilj svakog življenja odrasle vjere. Međutim važnost ispravnog i produbljenog viđenja čovjeka, tj. onoga što se stručno naziva antropologija, izravnije se razabire iz analize same pastoralne djelatnosti u sebi samoj i po sebi te naročito u povijesnom trenutku koji živimo.

1. ANTROPOLOGIJA I PASTORAL

U Crkvi se nakon II. vatikanskog sabora usmjeruje veća pozornost prema onome što čovjek jest i što želi biti, prema onome čemu se nada i što misli o sebi.

* Naslov izvornika: »Modelli antropologici«, u: M. MIDALI – R. TONELLI (ur.), *Dizionario di pastorale giovanile*, Elle Di Ci, Leumann (To) 1991, str. 588-603.

Pastoralno djelovati ne znači samo »činiti« nego i djelovati *u skladu s* »projektom čovjeka« i *za* »projekt čovjeka«.

Čovjek naime ne djeluje bez ideja, nego uvijek prema određenim stalno prisutnim, više ili manje svjesnim i više ili manje organskim uporišnim okvirima. Svaki životni pothvat uvijek je podložen određenom viđenju svijeta i života koji duboko utječe na određivanje ciljeva, sadržaja, postupaka djelovanja i izbora sadržaja koje se želi primijeniti kako bi se djelo privedo kraju.

Veći dio takvog viđenja svijeta i života predstavlja viđenje čovjeka i njegove sudbine. Takvo viđenje ponajviše, a često i nadmoćno, osmišljava projekte te pojedinačne i zajedničke pothvate.

Navještaj i produbljivanje evandeoske poruke ne događa se »neovisno« o idejama koje netko ima o ljudskom postojanju. Ne samo da je prijedlog vjere kanaliziran u određeni govor i u skup kulturalnih kodeksa, nego je popraćen i povezan s egzistencijalnim viđenjima, projektima i željama onoga tko pastoralno djeluje.

U tome se smislu s određenom sigurnošću može reći da ne postoje pastoral, kateheza ili odgoj koji nisu u skladu s nekom antropologijom.

Pastoralno djelovanje nije izvan svijeta i povijesti.

Ono je uvijek smješteno u sociokulturni kontekst i u određeni povijesni sklop. Poradi toga osjeća na sebi utjecaj i sudjeluje u poimanjima, nadama i iščekivanjima vlastitog vremena i vlastite građanske i crkvene zajednice, iako mora naviještati riječ i proglašavati »sudbinu« koja nadilazi kulturu i povijest.

Ne samo da će pastoralna djelatnost morati zauzeti određeni stav prema kontekstualnom mentalitetu, na nj odgovoriti ili ga izazvati, nego će u konkretnom životu s naslovniciima više ili manje jasno po-

dijeliti njegove zahtjeve; a kao posljedicu naglasit će ovaj ili onaj vid baštine vjere koji je primila od tradicije.

Svijest o tom podudaranju mentaliteta, kritička budnost s obzirom na njega, njegova organska i osobna razrada ne samo da će izbjeći izobličenja objektivnog sadržaja vjere ili razdore i životna suprotstavljanja između onoga što se vjeruje po vjeri i onoga što se misli po kulturi, nego će pomoći da se doprinese izgradnji takvoga društva po mjeri čovjeka kojemu svi teže te da se dade vlastiti doprinos izgradnji onih novih nebesa i one nove zemlje u kojoj vladaju pravda i istina.

2. KULTURA I ČOVJEK

Kultura obuhvaća ono što obilježava čovjeka s obzirom na druge žive vrste i pomaže da se shvati poseban put kojim se čovjek uputio: put civilizacije, tj. humanizacije sebe i prirode pomoću rada i proizvodnje ideja, vrednota, tehnika, prosljede, koje nazivamo *kulturom u širem smislu*.

2.1. Kultura i humanizacija

Pomoću simboličko-lingvističke aktivnosti čovjek se okružio simboličkim svijetom i svijetom slika, kojemu su glavni oblici govor, mit, umjetnost, religija, znanost, tehnologija. Tako čovjek pokazuje svoju posebnu sposobnost da sebi izgradi »idealni« svijet pomoću kojega posreduje odnos prema okolišu i prema drugim pojedincima i ljudskim skupinama. U svom povijesnom razvoju kultura se obogaćuje vidovima, naglascima i posebnostima koje su uzrokovane povijesnim, društvenim, ekonomskim, političkim, religioznim, lingvističkim i geografskim čimbenicima. Pokazuje napetosti, raslojavanja, usporednosti, konfliktne elemente.

Posljednjih je desetljeća snažnije izražena određena »zbunjenost uljudbe« (Freud). Znanstveni i tehnološki razvoj doveli su tradicionalnu kulturu u krizu. Modernizacija života postavila je u pitanje suodnosne etičke i religiozne sustave. Sve veća složenost i diferencijacija društvenog života urodili su snažnim pluralizmom koji bi mogao pretvoriti u prah pojedine kulture i proširiti se u krhku kulturalnu homogenizaciju.

Kultura prema tome može postati prepreka izravnom dodiru sa stvarnim svijetom. Pa ipak, s onu stranu svojih ograničenja, ona je konkretan pokazatelj intimne čovjekove volje za postupnim samooslobodenjem. Kultura naime u svojoj najsavršenijoj stvarnosti predstavlja izvorna, a ponekad i nezaustavljiva gledišta o svijetu, životu, smrti, značenju čovjeka, njegovim zadacima, njegovim povlasticama i ograničenjima, o onome što se može upoznati, o onome čemu se čovjek smije nadati, kao i o onome što treba činiti. Pomoću pojmova i simbola nudi se *sustav predodžbi* koje dopuštaju da čovjek tumači samoga sebe, svijet i povijest. Pomoću pokazatelja vrijednosti prisutnih u *normativnim sustavima* kultura predstavlja uporišni i prosudbeni okvir za procjenu situacije i djelovanja. Zahvaljujući razradi postupaka i tehnika postojeći *sustavi izričaja i djelovanja* omogućuju priopćavanje o pojedincu i zajednici i utjecaj na njih.

U kontekstu svoje kulture i pomoću nje osobe ulaze u istinsku ljudsku dimenziju života, izdižu se iznad i s onu stranu onoga što je u njima samo biološko. Kultura nudi oblik života, u kojemu i po kojemu se oblikuje pojedinačno i zajedničko postojanje i u okviru kojega se može izgraditi osobna i zajednička sudbina.

Uloga kulture je prije svega i iznad svega da povezuje, smješta čovjeka uz neki

dio, u određenom vremenu i mjestu, optećujući ga određenim nasljedstvom, onim što je bolje i što je lošije, otvarajući mu istovremeno određeno obzorje mogućnosti, prema posebnoj perspektivi i posebnom načinu označavanja i humaniziranja svijeta.

2.2. Kultura i obrazovanje

Izrekavši to danas vrlo popularnim riječima, kultura i znanje mogu postati izvor čovjekova »znati činiti« i »znati djelovati«. Mnogo dublje mogu doprinijeti da čovjek zna biti onakav kakav jest u otvaranju prema drugima i u pluralističkoj i složenoj različitosti zajedničkog postojanja. Osobni identitet i sposobnost autonomnog i odgovornog odlučivanja zasigurno se javlja i razvija prije svega pomoću razrade vlastitog života u živom kontaktu s okruženjem i u izravnom sudjelovanju u zajedničarskom životu, ne bez nekog kulturnog posredovanja. Osobno se iskustvo konkretno, danas više nego ikad, umnaža, a osobne sposobnosti dozrijevaju pomoću namjernog i sustavnog učenja društvene baštine ideja, vrednota, oblika izražavanja i modela ponašanja koje nazivamo *kulturom u objektivnom i sadržajnom obliku*, bilo na općoj razini (kod čega prednjači tzv. *masovna kultura*), bilo na posebnoj razini (pri čemu danas, čini se, prevladava *znanstveno-tehnološka kultura*).

Kao što je već istaknuto, kultura skupine, bez obzira na njezine unutarnje odsječke ili razlike, dopušta da se simbolički i općenito predstavi prirodna i ljudska stvarnost u organskoj međupovezanosti njezinih vidova i trenutaka, istina i vrednota, kritičkog ograničenja i zalaganja za projekt, pojedinačnog uočavanja i zajedničarske suodgovornosti.

S obzirom na potrebe pojedinačnog i/ili zajedničarskog obrazovanja, korisna in-

terakcija između subjektivnog življenja i društvene baštine kulture oblikuje se kao proces »osobnog odgoja« koji se u tradiciji nazivao »paideia« kod Grka i »kultura duha« kod Rimljana i koji bi se s obzirom na druga poimanja kulture mogao shvatiti kao *kultura u subjektivnom smislu*. Djelatnost koja se u tu svrhu ostvaruje upravljena je pomaganju solidnog intelektualnog i kulturalnog obrazovanja, tj. dovodenju do stadija osiguranog ustroja i zrelog vršenja spoznajnih sposobnosti (osim intelektualnih u pravom smislu riječi također i onih senzitivnih, intuitivnih, racionalnih, kreativnih), izražajnih, emotivnih, afektivnih, djelatnih sve do organskog usustavljenja znanja i osobnog svijeta s onim društvenim, ne samo u reproduktivnom smislu nego i u smislu osobne razrade i produktivne kreativnosti.

3. AKTUALNE ANTROPOLOŠKE TENDENCIJE

S obzirom na globalnost kulture, pomoću *ideje čovjeka i humanoga* ukazujemo na ono što vjerujemo da čovjek jest i da bi trebao biti, a često i na ono što želimo da bude. Stvarnost i želja, indikativ, imperativ i optativ, su izjednačeni. Opis stvarnoga i perspektive koje se žele utisnuti u stvarnost okupljene su i zajedno povezane. Zbog toga njihovog idealnog položaja, ideja čovjeka i humanoga predstavljaju temelj i usmjerujuće viđenje za projekt čovjeka i za projekt osobe, koje pojedinci i sveukupno društveno tijelo žele promicati u svom konkretnom povijesnom postojanju. To dopušta da se bolje i specifičnije shvati što znači »postati čovjek«, pa prema tome u kojem pravcu upravit obrazovne energije i napore.

Često je to teoretsko viđenje neodređeno. Iskustvo posljednjih godina pomoglo

nam je da postanemo svjesni mnogobrojnih zapreka koje se suprotstavljaju svakoj nakani da se od temeljnih nakana prijeđe na razinu jasnih i razlučenih pojmova. Objektivno je naime teško definirati neku stvarnost kao što je čovjek, koji je uvijek dana stvarnost i zadatak, stvarnost i projekt, problem i misterij, subjekt i objekt, sloboda i određenje, pojedinačnost i zajednica, unutarnost i vanjština, privatno i javno, osobno i političko. S kulturnog gledišta, često je govoriti o »čovjeku« jednostavno značilo govoriti o »suvremenom i civiliziranom bijelom čovjeku«. Isticanje ženskog pitanja i borba za emancipaciju žene (s onu stranu neizbježnih i polemičkih naglasaka) istaknuli su da je slika čovjeka često izražena po mjeri »muškaraca«. Na povijesnom ispitu mnoge su se tvrdnje o čovjeku na kraju pokazale proizvodima lažne savjesti, izražene zato da bi se opravdala društvena i odgojna praksa, vezana uz određene pristrane društvene, ekonomske i političke interese: bila je naime riječ o ideološkim tvrdnjama u najgorem smislu riječi.

3.1. Kriza moderne slike o čovjeku

Konkretnije govoreći, posljednjih je godina *moderna slika o čovjeku* u krizi: drugim riječima, u krizi je razumsko predstavljanje pomoću kojega je čovjek u društvima nakon srednjega vijeka vidio samoga sebe, razmišljao i zamišljao svoje postojanje u svijetu i u povijesti. Moderna zapadna svijest nesumnjivo je jako osjetljiva na konstruktivnost, povijesnost, društvenost, operativnost, razvoj, koji su prisutni u ljudskom postojanju. Ekonomske i političke promjene koje su uslijedile nakon tzv. industrijske revolucije, znanstvena i tehnička dostignuća, snažan tehnološki razvoj, društvene i građanske borbe, pojava novih klasa u političkom životu, dovele su mo-

dernog čovjeka do nove svijesti o sebi i o vlastitim sposobnostima za mijenjanje stvarnoga svijeta pomoću pojedinačnog i zajedničkog djelovanja, uz pomoć razuma.

S obzirom na prethodno razdoblje (koje je u grubim crtama predstavljeno u srednjovjekovnoj slici o čovjeku), moderni se čovjek promatrao i predočivao kao usredotočen na samoga sebe, a ne toliko na Boga i svemir. Stoga se govorilo o »kopernikanском čovjeku«, čime se željelo reći da se čovjek predstavljao kao središte svemira, oko kojega se sve drugo okreće (poput položaja sunca u Kopernikovu poimanju, nasuprot prethodne središnjosti zemlje, svojstvene za drevno ptolomejsko poimanje).

Pošto je stvaralačka dimenzija kao i dimenzija čovjeka kao djelića svemira zasjenjena, naročito od iluminizma nadalje, naglašavala se čovjekova sposobnost da sam svojim vlastitim djelovanjem i praktičnom energijom svojega razuma izgrađuje vlastitu budućnost.

Vidjelo se da je čovjek u biti *homo faber*, tj. graditelj ali ne i izvoditelj i korisnik već postojećeg i određenog svijeta. U tom se pravcu ponekad dolazilo do toga da se u zagrade stavlja svaki smisao za granicu, pogrešku, neuspjeh, grijeh, pa i nekoga tko je različit, drugačiji, objektivizacije stvari, ustroja, zakona, onoga što je već ustanovljeno.

3.2. Čovjek u ideologiji napretka i u ideologiji promjene

Takvu sliku čovjeka, iako ne uvijek organski, prihvatile su i osnaživale je velike ideologije koje su između XIX. i XX. st. upravljale ili barem podržavale društvenu i političku praksu nacija i skupina unutar pojedinih društava, nudeći im povezanost, racionalno opravdanje, perspektive i pravce djelovanja. Tim je ideologijama moderna slika čovjeka udahnila krepkost,

snagu, moć uvjeravanja, privlačnost i brzo postizanje suglasnosti, dajući im potvrdu snažnih ideologija i pobjedničkih filozofija. Šezdesetih godina XX. st. ta slika čovjeka ponovno je predložena u skladu s dvije glavne verzije: jednom koja se više povjeravala moći znanosti, tehnologije, ekonomskoj proizvodnji koja je bila prepuštena slobodnoj igri tržišnih pravila; drugom koja je naprotiv sve podlagala preventivnoj političkoj i strukturalnoj promjeni. Prva težnja prepoznala se u ideologiji razvoja i napretka; druga u ideologiji promjene, koja je povjerena novim klasama i novim povijesnim subjektima (koji su različito identificirani u proletarijatu, u narodima Trećega svijeta, u mladima, u ženama, u onima koji su na rubu društva). U oba slučaja – kao što je to istaknula religiozna misao – postojala je neka vrsta sekularizirane religije i laička vjera, puna povjerenja u neograničeni napredak i sva usmjerena prema njemu, utemeljena jedino na zakonima znanosti i prirode, otvorena obzorjima oslobođenja i sreće za sve, u hipotetskom »kraljevstvu slobode«, u kojemu se čovjek, konačno oslobođen svakog vanjskog i unutarnjeg feudalizma, može uputiti prema apsolutnom širenju i ostvarenju života.

3.3. Antropološka kriza sedamdesetih godina XX. st.

Kao što je već spomenuto, ta je slika čovjeka danas vrlo problematična. Ona je ušla u duboku krizu za vrijeme onih godina koje su nazvane teškim sedamdesetim godinama.

Na izrazito antropološkoj razini posebno se osjetio protuudar propasti ideja neograničenog razvoja. Granice razvoja pokazale su se neočekivano ali drastično. Društvo obilja i država blagostanja (»Welfare State«) ušli su u nepovratnu krizu. Ni-

šta manje težak nije bio ni učinak vertikalnog pada ideje revolucionarne promjene. »Sunce budućnosti« brzo je nestalo s neba našega vremena. Osim toga, dogodila se i neka vrsta unutarnje erozije, zaslugom onih težnji strukturalističkog, radikalnog i nihilističkog mišljenja, koje su dovele u krizu i same pojmove razumnosti, subjektivnosti, stvaranja projekata na kojima se temeljila slika *homo fabera*.

Čovjek je prepušten strukturama i anonimnim procesima koji ga posvuda nadilaze. Pogrešnim više nego nerealnim pokazao se svaki pokušaj izlaska iz takve situacije i uzdizanja iznad »željezne nužnosti« koja obavlja čovjeka. Sloboda nije ništa drugo nego uzaludan i neutemeljen mit, prema tvrdnjama nekih *strukturalista*. Vjera u projektne čovjekove sposobnosti ne samo da ne nalazi odjeka u stvarnosti, nego se ne može ni održati u susretu sa sigurnošću razuma, nesposobna da dostigne trajno utemeljenje ili sigurne ciljeve. Nietzscheovo proglašenje Božje smrti (koju se ne promatra toliko kao ateističko nijekanje, nego štoviše kao potvrdu kraja svake apsolutnosti i istine ili vječnih i nepromjenjivih vrijednosti) *neonihilisti* ponovno dozivaju u uši suvremenog čovjeka.

I sama se čovjekova subjektivnost raščlanjuje pred očima one koju se obično naziva *radikalnom kulturom*. Čovjek je sveden na pirotehničku igru nagona i potreba koji rastvaraju pojedinačno i kolektivno postojanje. Razum koji je imanenat povijesti, kao i objektivna normativnost prirode drže se apsolutno nezamislivima. Čovjeka se u krajnjem slučaju uspoređuje s izdankom, biljkom bez prave stabljike i listova, koja je bogata unutarnjim rezervama, skrivenim razgranjivanjima i podzemnim razvojem koji nije unaprijed određen. Kolektivno postojanje uspoređuje se s postojanjem mravinjaka u kojemu svakom in-

dividualnošću vlada neprekidni dinamizam koji je nadilazi i koji se razmnaža neovisno o svakom osakaćenju ili uklanjanju ove ili one individualnosti. Isto tako, uklo-nivši svako razumsko utemeljenje i svaku krutu povezanost uz tradiciju ili svaki pokušaj svođenja na organsko jedinstvo, postojanje se promatra kao neprekidno i slobodno proizvođenje potreba i želja koje »neorganički« oslobađaju spontanu mnogostrukost onoga što se naziva »radikalnim potrebama«.

Do bitno sličnih zaključaka dolaze oni koji, ozbiljno shvaćajući »izazov« sadašnjeg tehnološkog razvitka, ne vide za čovjeka neko drugačije buduće rješenje nego odbacivanje tradicionalnog humanizma i *ki-bernetizaciju* sveukupnog pojedinačnog i društvenog postojanja. Bilo bi potrebno ići »iznad dostojanstva i slobode« (kao što daje naslutiti naslov knjige F. B. Skinnera, američkog psihologa i pedagoga, koja je nakon objavljivanja 1971. odmah postala »best-seller«) i prepustiti se kontroli i rukovodenoj uporabi informacija. Ništa se ne bi smjelo prepustiti slučaju, mašti, trenutnim raspoloženjima. Sve bi trebalo vrlo jasno odrediti i kompjutorizirati, kako bi se izbjegle greške i rasipanje kao i društveni neredi i osobne patnje.

3.4. Između modernoga i postmodernoga

Ukratko govoreći, izgleda kako da se, iako s različitih perspektiva, sve jasnije ocrta slika čovjeka, koja je, ako već ne u potpunosti suprotna, onda svakako u mnogočemu različita od one koju se tradicionalno drži modernom. Zbog toga ima sve više onih koji govore o »postmodernom čovjeku«, tj. o slici čovjeka u kojemu postoji prostor za različitost, drugotnost, ograničenje, za alternativne putove emancipacije

i oslobođenja. U svakom slučaju krizu se drži nužnim putem svakog budućeg čovjekovog napredovanja. Drugi naprotiv drže da su nestala tradicionalna poimanja čovjeka vezana uz seosku poljoprivrednu ili uz industrijsku gradsku uljudbu. Prema njima, nametao bi se novi oblik modernosti: ona planetarna društva informacije u kojima prevladavaju nove informatičke tehnologije i prevlast stručnosti naprednog tercijarnog područja (financije, tehnika, usluge, informacije, menadžerstvo i dr.).

4. MODELI ČOVJEKA KOJI SE POJAVLJUJU

Ti antropološki poticaji različitoga obilježja i postojanosti, kojim vladaju oni koji djeluju u raznim središtima kulture (učitelji mišljenja, pokreti, skupine moći, znanstvene organizacije, sredstva javnog priopćavanja), posljednjih su dvadeset godina proizveli niz modela čovjeka koji namjerno želi ovladati svakom drugom antropološkom perspektivom.

Izričajem »model čovjeka« podrazumijeva se nešto specifičnije od skupa ideja o čovjeku. Time se radije želi izraziti organizacijska i određena slika čovjeka, koja sažima i pojednostavljuje mnoge činjenice koje su plod iskustva, intelektualno ih organizira oko ključne ideje ili neke središnje vrijednosti možda pomoću neke specifične teoretske perspektive, koju se predlaže kao idealni način života.

4.1. »Organički« intelektualac i »neorganički« čovjek

U godinama osporavanja, oko 1968., činilo se da je jedini način koji vrijedi slijediti, želi li se biti istinski muškarac i žena, model progresivnog i revolucionarnog in-

telektualca, »skup« koji se bori za emancipaciju, oslobođenje i promjenu sustava. Inače je svatko drugi bio reakcionar i fašist. Taj se model nadovezivao na Marxa kojega je svatko tumačio kako je htio; a njegovim konkretnim utjelovljenjem držalo se Castra, Maoa, vijetnamski narod itd. Naj-snažniji teoretski doprinos dala je kritička sociologija Frankfurtske škole (M. Horkheimer, T. Adorno, W. Benjamin), a nadalje misao H. Marcusea i kritička psihologija E. Fromma.

U drugoj polovici toga desetljeća prevladao je uglavnom model »neorganskog« čovjeka, koji je promicala »radikalna kultura«. Ako se šezdesetih godina govorilo da je privatno političko, sad su se izrazi preokrenuli: političko je privatno. Ne prevladava javno, nego subjektivizacija načina života. Slavi se tjelesnost, slobodni nagoni, snaga želje. Zadovoljavanje potreba postaje najviše pravilo djelovanja. Oslobođiti vlastite nagone; osloboditi se zadržalog ustroja zakona i tradicionalnih društvenih propisa; nadići svaki ideal stranačkog ili sindikalnog povezivanja; postići potpunu tjelesnu radost – to su neki od zahtjeva koji su tih godina nadahnjivali feminističke pokrete, borbu za obranu građanskih prava; ili su ih proglašavali metropolski Indijanci, »punkeri«; ali, nažalost, njihova su mišljenja bili i oni koji su zatim samostalno ili s nekolicinom drugih pokušali destabilizirati društvo prihvativši terorizam; ili pak oni koji su se, suprotno njima, gubili u mračnom svijetu droge.

4.2. Modeli čovjeka koje promiču sredstva javnog priopćavanja

Nakon zbijanja redova do kojega je došlo na svim razinama od početka osamdesetih godina XX. st., kako bi se izašlo iz mračnog tunela krize te s dobrim znakovi-

ma kraja izvanrednog stanja i ekonomskog zamaha sredinom osamdesetih godina, sada se može reći da se u biti pojavljuju tri velika načina predočavanja ideja i projekta čovjeka koji svijetle u očima mladih: prije svega onaj koji promiču sredstva javnog priopćavanja; na drugom mjestu onaj koji prati silovit razvoj novih kompjutoriziranih medija; na trećem mjestu onaj koji predlažu pokreti građanskog i crkvenog društvenog zalaganja i dragovoljstva. Želimo li im dati posebne nazive, prvi bismo mogli nazvati modelom čovjeka »koji sam sebe ostvaruje (self-realization man)«; drugi modelom tehnološko-kibernetičkog čovjeka, a treći modelom čovjeka protagonizma i zalaganja.

Naravno, najviše se pristaje uz model čovjeka »koji sam sebe ostvaruje«. Taj model naime odgovara trajnim ljudskim iščekivanjima. Već je Platon govorio da je smiješno pitati čovjeka želi li biti sretan; jer svi to želimo, ukoliko nismo psihički bolesni ili se ne nalazimo u trenucima posebne psihičke depresije.

Taj model odgovara i zahtjevima vremena. U tom je smislu i moderan; ne samo zato što ga se najviše slijedi. Želimo li biti sitničavi, moglo bi se reći da ga se slijedi (= moderan je) jer uočava modu (= ono što prevladava). Doista, u krizi struktura i kulture koja je zahvatila Zapad osamdesetih godina i koje su se učinci osjetili i u Trećem svijetu i u nerazvijenim zemljama, »ja« je postao neka vrsta posljednje obale koju po svaku cijenu treba spasiti od zla modernoga života. U krizi su se našle moćne ideologije i sustavi smisla nedavne prošlosti, a došlo je do duboke subjektivizacije i raščlanjivanja načina života.

Istovremeno je zahtjev za demokratizacijom i za proširenjem na sve (ili bolje rečeno za veliku većinu pučanstva) mogućnosti pristupa proizvedenim konzu-

mističkim dobrima, izazvao (barem u razvijenim zemljama) ne samo veću pažnju prema osobnom i društvenom blagostanju, nego je potaknuo na pomisao kako je moguće postići sveobuhvatno i potpuno samoostvarenje.

Model čovjeka koji promiču masmediji na sugestivan način pokazuje kako da se bude muškarac i žena, da se bude zajedno, puni života, privlačni, zanimljivi, ostvareni u svakom pogledu, od onoga fizičkoga do društvenih odnosa i do stručnoga položaja. »Samoostvareni« čovjek je čovjek uspjeha, što bi svi željeli postati, pod svakim nebom, u ovo naše vrijeme koje je obilježeno zahtjevom proizvodnosti i povišene djelotvornosti.

4.3. Zahtjev samoostvarenja u modelu tehnološkog čovjeka i čovjeka punog zalaganja

Valja podsjetiti da je tema samoostvarenja podloga i drugih dvaju spomenutih modela čovjeka. Razlika je prije svega u načinima i u zamišljenim sredstvima za njihovo postizanje. U tehnološko-kibernetičkom modelu samoostvarenje se ne temelji samo na uporabi novih informatičkih tehnologija, nego prije svega na načinu suočavanja s problemima postojanja bilo logičkima bilo razumskim; te na zamišljanju pojedinačnih i kolektivnih pothvata prema načinu razumske kontrole i strogog programiranja, kako bi se izbjegla nekorisna i štetna zatajenja ili kvarovi. To je na neki način ideal mladenačkih elita, pripadnike koje se naziva »yuppie«.

Kod modela zauzetog čovjeka, samoostvarenje je plod iskrenog osobnog i voljnog zalaganja u korist nečega što daje smisao životu. Zbog zalaganja koje zahtijeva i, možda još više, zbog stupnja svijesti o životu koji pretpostavlja, taj model očito slije-

de većinom pluralistički različite manjine.

Kod modela »samoostvarenja« punina je života naprotiv povjerena unutarnjim snagama, osobnim mogućnostima da se bude inteligentan, kreativan, živahan, sposoban »pobijediti« život vlastitim snagama i uz ponešto sreće.

Valja napomenuti da kod tog modela postoji snažan trag onog amerikanizma koji prožima našu kulturu i koji svoje utjelovljenje i svoj najbolji izričaj nalazi u Ronaldu Reaganu, koji od glumca uspijeva postati predsjednik SAD-a i vodič svjetskog liderstva: »onaj koji je rođen da pobjeđuje«, koji je na kraju uspio doći do vrhunca uspjeha. Izbližega taj model nalazi svoje utjelovljenje u bezbrojnom mnoštvu uspješnih muškaraca i žena, u ljudima koji su »VIP«: od ličnosti iz ekonomije i politike do ličnosti iz svijeta filma i glazbe, do tisuća zvijezda ili »apsolutnih početnika« nagrađenih na natjecanjima svake godine ili onih koji gotovo svakoga tjedna doživljavaju neki uspjeh.

Privlačna snaga tog modela lako je vidljiva iz činjenice što on ne zahtijeva početni povlašteni položaj: svakomu je na raspolaganju. Ne zahtijeva posebna pomagala: oslanja se u biti na vlastite sposobnosti. S druge se strane mogu odmah uočiti mogući problemi do kojih može lako doći kad se usporede vlastiti snovi o uspjehu i stvarnost, koja je često vrlo skromna a valja je živjeti; ili se pak može shvatiti napetost života koji uvijek potiče, kako bi se moglo »uspjeti«, da se bude »gore«, na razini situacije.

4.4. Model kršćanskog čovjeka?

Pedesetih godina XX. st. među katolicima je vladala široka suglasnost u uvjerenju da je personalizam posebno kršćanski model čovjeka. Iskustvo II. vatikanskog sa-

bora, koji nas je upozorio na mnogostruka kulturalna posredovanja pomoću kojih se izražava i »kodificira« kršćanska vjera, kao i mnogostrukost i pluralizam načina na koji postoji i živi se kršćanski život u složenom socijalnom tkivu kojemu se pripada, ugrozili su takvo jednoznačno stajalište.

Nesumljivo bi se teško moglo reći da je s kršćanskom tradicijom u skladu model čovjeka koji žrtvuje neponovljivost osobe, njezinu slobodu ovom ili onom središtu društvene ili ekonomske moći; ili pak koji čovjeka svodi na dnevnu krivulju bez ikakve nade u transcendentnost; ili koji ga ograničava na život u strukturama i materijalnim uvjetima života bez ikakvog izričaja duhovnosti; ili koji ga pak zatvara unutar zemaljskog vrtića koji nas često čini tako krvoločnima, kao što je to znao reći Dante Alighieri, niječući mu radikalnu mogućnost usuda većeg od svijeta i vremena, u odnosu na osobnog Boga (pa prema tome i nesvodiva na čistu ideju ili na jednostavni sentimentalni prijenos), u povijesti spasenja i oslobođenja koja teži za novim nebesima i novom zemljom u kojoj stanuju pravda i istina, koje su u dnu čovjekova srca i njegovih težnji. Može se dakle mirno ustvrditi da su teoretski mogući mnogostruki kršćanski označeni modeli čovjeka. S obzirom na njih vjera ima odnos »utjelovljenja« tako što u njima nalazi kulturalno posredovanje (kako bi se povijesno izrazila); istovremeno služi i kao »kriitička rezerva« za možebitne »previše ljudske« vidove koje bi oni mogli posjedovati, »ulijevajući snagu za budućnost« kako bi se nadišli i sami vidovi intelektualne konceptualizacije u svrhu otvorenog djelovanja koje čezne za cjelovitim humanizmom. Što se pak tiče razabiranja koje se odnosi na suvremene antropološke perspektive, valja proširiti govor.

5. SNALAŽENJE U ANTROPOLOŠKIM TVRDNJAMA

Na svoj su način kriza i pokreti mišljenja koji su se u njoj »realistično« razvili dali glas i snagu neodrecivim ljudskim zahtjevima, koji su u novije vrijeme bili pretežno suzbijani ili slabo razmatrani u prevladavajućim slikama o čovjeku. To su zahtjevi za osobnom individualnošću i unutarnjošću ili za međusobnim i prijateljskim relacijama, s obzirom na nametanje javnoga, političkog, ideološkog i tzv. objektivnog znanstvenog; ili pak zahtjevi za emocionalnim i nesvjesnim, s obzirom na krutu i nepovijesnu nadmoć previše »jasne i razgovijetne« razumnosti, koji su istovremeno izvori i žrtve autoritarnih, represivnih i protuemancipacijskih poticaja.

5.1. *Tendenciozni redukcionizam*

S druge se strane čini da ti isti izričaji mišljenja često dobivaju značenje reaktivne konstrukcije, posebice kad se žele nametnuti kao apsolutne i konačne istine. Tako, iako na potpuno suprotan način, ponavljaju pogreške zbog kojih optužuju moćne ideologije iz nedavne prošlosti. To je stoga što, iako tumače ono stvarno, ipak ne tumače *sve* stvarno. Naime, njihovo usredotočivanje na prijeke potrebe sadašnjosti u opasnosti je da izgubi iz vida neuništivu dimenziju prošlosti i budućnosti, iako postoje u sadašnjosti i u doživljenome. Isto tako, nemilosrdno otkrivanje ljudskih ograničenja može dovesti do nepriznavanja stvarnih sposobnosti i mogućnosti slobodno donesenih odluka, koliko god one bile ograničene i uvjetovane; ili pak nije pravedno prema aktivnim pokretima pojedinačnog i kolektivnog duha, sjećanja pojedinca i zajednice, mašte sposobne za projekte i kreativnost svakoga pojedinoga i svi-

ju zajedno, spoznaje o istini i snazi ljubavi, koje se često stvarno očituju kao rezervoari energije koja nadilaze svako predviđanje. Tako se prevelikim nastojanjem da »govore stvari«, činjenice, sve što postoji (a ne prazni ideološki proglasi), može završiti i s nijekanjem težnje k nadilaženju postojećeg svijeta, koja je također stvarna, barem što se tiče zahtjeva. Umjesto čovjeka postoji opasnost da se ocrti i označi perspektiva tek nekog bijednog »čovječuljka« (V. E. Frankl).

S toga je gledišta kršćanska misao, u svjetlu biblijskog viđenja čovjeka kao »slike Božje« i čovječanstva obnovljenog u Kristu, snažno kritizirala slike čovjeka koje nastaju u moderno i suvremeno doba: bilo onu liberalno-građansku, koja je u temelju ideologije napretka; bilo onu znanstvenog ili liberalnog socijalizma, koja je u temelju ideologije promjene; bilo onu negativnog i radikalnog mišljenja, za koju se čini da je u osnovi tzv. radikalne kulture. Te su slike naime zahvaćene snažnom stopom antropološkog redukcionizma, koji slabo odgovara širini mogućnosti sadašnjeg čovječjeg stanja. Postoji opasnost da se čovjeka završi unutar svijeta i vremena, a njegovo iskustvo ograniči unutarljudskim odnosima, društvenim životom, odnosom prema prirodi, kulturalnim procesima (storicizam). Njegovo se oslobođenje gotovo u potpunosti poistovjećuje s ekonomskim, društvenim, političkim (materijalizam) vidovima, a čini se da je njegova sreća – ako je i u kojoj je mjeri čovjek postigne – gotovo sva obuhvaćena granicama povijesnog samoostvarenja (povijesni imanentizam). Kršćanska misao isto tako ne prestaje osvještavati o mogućem svodenju čovjeka na stroj i objekt, čemu izgleda ponekad vode određene tvrdnje kibernetičko-informatičkog ideala.

5.2. *Iznad redukcionizma: legitimnost antropološkog pluralizma*

S druge su strane, kao što se vidjelo, lako mogući poremećaji i pretjeranosti usmjereni k jednostranim tvrdnjama. Iz toga proizlazi potreba za krajnjim oprezom u svakoj tvrdnji o čovjeku. Važno je osim toga pri oblikovanju određenog uporišnog okvira za odgojno i pastoralno djelovanje imati na umu neke temeljne kriterije.

Ono što je u čovjeku-pojedincu i zajednici najizrazajnije jest složenost u postojanju i djelovanju; ali isto tako i temeljno jedinstvo i neprekidnost, bogati raščlanjenjima i izričajima, iako više ili manje opterećeni suprotnostima, poremećajem ravnoteže, raščlanjivanjem i neuravnoteženošću. Znatno izričaj te nepokolebljive i neuklonjive složenosti jesu razni pokušaji određivanja koji se temelje na proturječnim tvrdnjama ili dodatnim vidovima (ja/mene; biti/savjest; objektivnost/subjektivnost; bit/postojanje; čovjek/svemir, pojedinaac/društvo; sloboda/nužda; materija/duh; vremenitost/vječnost; duša/tijelo itd.) ili na paradoksima i nijekanjima. Čini se da iz toga izranja prvo i temeljno uvjerenje, gotovo proceduralna pretpostavka: kad se govori o čovjeku ili ga se pokušava zamisliti, valja apsolutno imati na umu tu složenost, suprotnost, jedinstvenost, povijesnost, zalaganje za ostvarivanje. Podaci zajedničkog iskustva predstavljaju polazište kojemu se valja vratiti i s kojim se valja suočiti nakon svakog postavljanja teoretske konstrukcije.

Odatle proizlazi i drugo uvjerenje koje je u određenom smislu posljedica prvoga: ta se složenost ne može uništiti pomoću redukcionističkih tvrdnji. To je posebno važno na odgojnom području. Ako je naime istina da se poimanje čovjeka odražava u poimanju koje se ima o odgoju, bit će isto tako istina da će ograničenu sliku čovjeka

lako slijediti iskrivljena slika odgoja, svedena prema okolnostima npr. na čisto podizanje i vježbanje, kod određenih oblika radikalnog antropološkog biologizma; na vježbanje i učenje, kod čestih oblika radikalnog biheviorizma ili fenomenalizma; na intelektualni odgoj, kod određenih oblika racionalizma; na moralni odgoj ili pedagoški pijetizam, kod određenih oblika spiritualizma ili idealizma; na društveni odgoj ili na jednostavnu socijalizaciju, kod određenih oblika sociologizma; do čistog psihološkog ili ambijentalnog neuvjetovanja, kod određenih oblika radikalnog psihološkog spontanizma.

Prilično se očitim čini i treći kritički zahtjev koji se sastoji u potvrđivanju legitimnog pluralizma u usustavljenju, organiziranju, tumačenju tih temeljnih podataka zajedničkog iskustva u posebnim antropološkim modelima, koji su uvijek i u svakom slučaju podvrgnuti pravilima »onoga što se može kritizirati« koje je svojstveno teoretskim konstrukcijama, u mjeri u kojoj ne odgovaraju iščekivanju s obzirom na ono što se tiče:

- 1) unutarnjeg nesuprotstavljanja (= logičnost, susljednost, sustavnost);
- 2) povezivanja s temeljnim razumskim načelima (načelo identičnosti, nekontradiktornosti, empiričke ili razumske očitosti);
- 3) sposobnosti da se izvijesti o problemima i da se izdrži kušnju činjenica.

Valja naime biti svjestan da je oblikovanje određenog antropološkog viđenja uvijek na neki način posljedica *hermeneutskog procesa*. Ono je naime plod više ili manje vrijednog i refleksnog tumačenja kod kojega su uključena subjektivna prethodna poimanja (ono što netko trenutno misli a što je plod njegova obrazovanja, kulturalnog poimanja, povijesnih zbivanja koja je

proživio), kao i nečija iščekivanja s obzirom na stvarnost, onako kako je ona shvaćena i kao što se želi i kao što bi se željelo da ona bude, bilo na pojedinačnoj bilo na kolektivnoj razini.

Zajedno s E. Husserlom, utemeljiteljem fenomenologije, može se reći da je život širi od njegova poimanja; stoga može podnijeti mnogostruka idealna gledišta, koja se nužno i potpuno ne suprotstavljaju.

Uostalom, mogućnost pluralizma potječe i od samoga pojma teoretskog modela. On ukazuje na mentalnu konstrukciju koja usustavljuje iskustvene činjenice na jedinstven i raščlanjen način oko jedne (ili više) ideja ili vrijednosti, kako bi imala organsko i globalno viđenje stvarnosti koju se želi promatrati ili nad kojom se želi nešto poduzeti. Sve se to događa na uštrb određene apstraktnosti, izvještačenosti i pojednostavljivanja stvarne složenosti ili barem uz davanje prednosti jednom umjesto drugom vidu. Lako se prema tome može dogoditi da teoretski modeli zapadnu u jednostrane tvrdnje ili pak pogriješe s obzirom na pretjerana prekoračenja ili poremećaje.

5.3. Ograničenja antropološkog pluralizma

Čini se da je tvrdnja o opravdanosti pluralizma modela čovjeka tipična za naše doba koje je iz kriza naučilo dati prostora raznolikosti, različitosti, drugotnosti, ograničenju, alternativnomu, onomu što je iznad i što je onostrano.

S druge strane, to ne znači pripuštanje relativizma ili storicizma: bio bi to drugi apsolut! Ne znači ni homogenizaciju ni izjednačavanje svega.

Mnogostrukost modela čovjeka može se naime tumačiti kao pokušaj prilagođavanja ideja i zahtjeva složenosti i bitnoj povijesnosti čovjekova bića; ali i kao poziv da

se u pluralizmu i u »sukobu tumačenja« steknu istinske sve odmjerenije tvrdnje koje su sukladnije okolnostima stvarnosti na koju se žele pozivati. S tog se gledišta mogu ukazati daljnji kriteriji prosudbe, koje se može usporediti sa stvarnim *uporištima usporedbe* koji odmjeravaju i mjere snagu onoga što se tvrdi. Na prvome se mjestu može označiti podudaranje i *primjerenost stvarnom čovjeku i djetetu*, tj. konkretnim osobama, materijalno uočenima, povijesno određenima, geografski smještenima; a posljedično tome i društvenim skupinama, u koje su se osobe konkretno uključile.

Kao što je to zakon, tako su i ideje za čovjeka, a ne obratno.

Na drugome mjestu, osim zbog vjernosti stvarnom čovjeku-djetetu, antropološki i pedagoški modeli održavaju se u mjeri u kojoj *pristaju* uz stvarnost i *uz zahtjeve povijesnog* (društvenog, političkog, ekonomskog, kulturnog, religioznog) *razvitka*, a napose uz usporedni kulturni, znanstveni i tehnološki razvitak.

Nije dovoljno da budu formalno ispravni i logički izraženi, ako su stoljećima izobličavani ili govore jezik nerazumljiv suvremenom čovjeku.

Na trećemu mjestu, pak, vjernost povijesti ne znači obožavanje postojećega. Modeli čovjeka i njegova rasta moraju odgovarati i iščekivanjima povijesnoga čovjeka.

U tom se smislu može govoriti o nužnoj *vjernosti čovjekovoj budućnosti*; a u skladu s religioznom mišlju i vjernosti transcendentnosti koja obilježava njegovo postojanje i koja njegovu slobodu u konačnici ne čini »nekorisnim zanosom« (Sartre).

Za vjernika postoji napokon i posljednji pokazatelj valjanosti; to je pokazatelj *vjernosti Bogu*, evanđelju, zajedničarskom crkvenom životu, vjerskoj praksi unutar koje kršćanin kao pojedinac i kao zajednica živi i predočava svoj život i život drugih.

6. KOJI MODEL ČOVJEKA U ODGOJU I PASTORALU?

U tom naporu snalaženja unutar opravdanog antropološkog pluralizma želi se navesti na pomisao kako odgojna perspektiva poziva na izbor među mnogostrukim i opravdanim modelima čovjeka koji opstoji u kulturi kojoj pripada.

U odgojnoj perspektivi od prvotne je važnosti težnja sukladnosti zahtjevu za osobnim i društvenim obrazovanjem.

6.1. Prvotnost dinamičke perspektive

S tog je gledišta moguće ustvrditi kako za odgojno razmišljanje i istraživanje nisu potpuno prikladni *spekulativno-egzistencijalistički* modeli čovjeka, koji prije svega teže k bitnosti čovjeka i koji gotovo isključivo govore o konstitutivnim i odlučujućim kvalitetama (razum, sloboda, duhovnost, tjelesnost) ili temeljnim dimenzijama (individualnost, društvenost, političnost, samonadilaženje) i čovjekovom »nadniravnom statutu« (milost i grijeh, teološke kreposti, sakramentalnost pojedinačnog i zajedničkog postojanja). Takva antropologija koja polazi od *naravi*, od duboke biti, može ostaviti pomalo nerasvjetljenima vidove rasta i razvoja čovjekova bića.

Čini se da bit zapostavlja temeljnost postojanja. Postoji opasnost da se pogled upravljen prema vječnosti kojim se promatra čovjeka pretvori u statičnu vječnost, u postajanje i dijalektiku čovjekova postojanja u svijetu s drugima, i u vjerničkoj perspektivi povijesti spasenja koja se bez kraja izgrađuje i iščekuje.

Isto se tako u obzoru odgoja ne čine potpuno zadovoljavajućima modeli čovjeka koji se temelje na čovjekovu *iskustvu* i na njegovim *relacijama*, a usmjereni su prema određivanju uvjeta mogućnosti auten-

tičnog postojanja (čovjek promatran kao misteriozna stvarnost, situirana subjektivnost, intersubjektivnost, uvjetovana sloboda koja teži traženju smisla). Postoji opasnost da ova antropologija po ključu *intersubjektivnosti* s jedne strane zanemari »materijalnost« struktura i konteksta u koje se postojanje postavlja, a s druge strane da previše zanemari bilo superpojedinačnu bilo društvenu konzistentnost bilo egzistencijalne korijene subjektivnosti koja se stavlja u relaciju s drugima u svijetu, postojeći i autoritarno se potvrđujući.

U svjetlu zahtjeva i potreba koje potiču na odgoj čine se prikladnijima modeli čovjeka koji se postavljaju u *povijesno-praktičnu perspektivu*. Riječ je modelima koji o čovjeku razmišljaju kao o subjektu i narodu, muškarcu i ženi koji jesu i postaju osobom, slobodom, zajednicom, poviješću, kulturom, uljudbom, u i po zajedničkoj djelatnosti preoblikovanja konkretne stvarnosti u kojoj žive, koja također tako sudjeluje u istom procesu emancipacije i oslobođenja, iako sa svim ograničenjima koja ističu suvremena misao i kriza. Očito je da je u toj perspektivi od prvotne važnosti analiza konkretnih situacija u kojima čovječanstvo živi.

Kao što je već spomenuto, konačni izvjestitelj o svakoj tvrdnji o čovjeku je *stvarni čovjek*, a ne, barem ne na prvome mjestu, *ideja* o čovjeku niti ljudska *narav* ili čovjek *općenito*, nego konkretna osoba, materijalno uočena, kronološki datirana, geografski smještena i s odgojnog gledišta otvorena za razvoj i za obrazovanje u interakciji s okolišem i zahvaljujući pomoći drugih i društva u kojemu živi. Stoga se upućuje i na ekonomske, političke, kulturalne, religiozne društvene skupine, u kojima se konkretno događaju obrazovni procesi inkulturacije, socijalizacije, odgoja.

U određenom trenutku, u tom *dinamičkom* poimanju dvije prethodne per-

spektive prihvaćaju se kao temelj i obzorje povijesne prakse; odnosno u ulozi kritične provokacije postojeće stvarnosti, napose u njezinim napetostima i nedostacima ili, kao što se to ne baš previše ispravno kaže, u njezinim kontradikcijama. Povijesno-situacijska dimenzija (čovjek kakav stvarno jest) iznesena je navidjelo pomoću perspektive »egzistencijalnog« čovjeka i »relacijskog« čovjeka (čovjeka kakav treba biti), potičući proces djelovanja, što ga podržava viđenje čovjekove mogućnosti i njegovog konačnog odredišta. Valja međutim primijetiti kako i u toj perspektivi rezultat ostaje uvijek pluralističan te je podložan ispravicima koji su nužni kod projektiranja i ostvarivanja odgojnog pothvata.

6.2. *Ideja čovjeka i odgojno-pastoralna praksa*

Ideja čovjeka ni uz već spomenuti teoretski oprez nije po sebi »dovršen proizvod«, koji se može izravno koristiti u odgoju. Mora se s jedne strane kombinirati sa subjektivnim mogućnostima odgoja, koje su određene kronološki (tj. prema raznim životnim dobima) odnosno raznim razinama postojanja (npr. biopsihološkom, društveno-kulturnom, materijalno-duhovnom, etičko-religioznom, privatno-javnom, pojedinačno-kolektivnom), a s druge strane konkretnim zahtjevima prema društvenim mogućnostima ljudskog razvoja.

Ako naime ideja čovjeka odgovara zahtjevima odgojne sveukupnosti, jedinstvenosti i dosljednosti, ipak nije mjerodavna barem u dvostrukom smislu: prije svega zato što je, ostajući na razini sveopćosti i pojmovnosti, uvijek općenita i apstraktna te joj naime nedostaju raščlanjenost, raspoznavanje, konkretnost; na drugome mjestu zato što, ukazujući na granice i obzorja čovjekova postojanja u sebi i po sebi, još uvijek

ne izriče specifično i vlastito obzorje onoga tko je subjekt odgoja. Ta je ideja ujedno samo jedan od izričaja odgojnog djelovanja; ne zadnji, premda u svakom slučaju nužan i važan. Zadnji oslonac su konkretne osobe u svojoj konkretnoj odgojnoj relaciji koju valja proučiti, oživiti, promicati.

7. SUDJELOVANJE U ANTROPOLOŠKOJ KULTURI

Kao što je spomenuto, slika čovjeka i njegove sudbine predstavljaju znatan dio kulture. Bit će prema tome potrebno – kao što bi se trebalo načiniti za svaki proizvod koji nam dolazi od obrazovnih procesa – ne samo prihvatiti ili koristiti kulturu, nego *činiti kulturu*, tj. personalizirati je, ponovno je tumačiti, obnoviti i, bude li potrebno, izmijeniti je, kako bi uvijek bila prikladno sredstvo za zajednički život i za njegove sadašnje i buduće zahtjeve.

Na tom su djelu vjernici pozvani vršiti onaj zadatak animiranja koji je, kao što nam kazuje »Pismo Diognetu«, obilježje kršćana koji žive u svijetu: nemajući vlastite gradove, nego čineći dobro u gradovima koji pripadaju svima, postaju duša društvenoga tijela.

Kultura je svakako mjesto na kojemu kršćani mogu nastaviti Kristovo djelo i svakodnevno iznova pisati svoje Evanđelje, na slavu Boga i živog čovjeka (sv. Irenej Lionski).

Ne težeći prema iscrpnosti, želio bih ukazati na neke *povlaštene puteve* za takvo djelo kulturnog animiranja.

7.1. *Za kulturu života i promicanja čovjeka*

Već smo spomenuli da je točka uspo- redbe za svaku idealnu konstrukciju stvarni čovjek.

Trebat će prema tome prije svega poraditi na području pojedinačnog i zajedničkog čovjekova oslobođenja i promicanja, a isto tako i na području istraživanja bolje kvalitete života.

Kao što podsjeća noviji papin nauk, čovjek je prvi put Crkve: put koji valja prijeći, možda i ponovno izgraditi ili pak većim dijelom potaknuti. Danas na poseban način valja *ići na izvore onoga što je ljudsko*.

Prijetnja ekološkom katastrofom, atentati na pojedinačni i zajednički život, sve nametljivije obezličjenje samo su neka od mjesta na kojima valja djelovati, tražeći ideje, vrednote, norme, modele, sredstva, tj. u konačnici kulturu koja će biti prilagođena stvarnim potrebama.

Već će na osobnoj razini biti potrebno naučiti ponovno uočavati znakove života, njegove pokrete i poticaje, njegova nadanja.

Bit će potrebno osposobiti se kako bismo ga osjetili kako kuca u nama i empatijski u drugima oko nas, u čitavoj svojoj složenosti i mnogostrukosti očitovanja.

S druge će ga strane trebati shvatiti i na svim razinama nositi u njegovoj subjektivnoj, osobnoj i zajedničkoj punini. Za kršćanina je ta punina daleko iznad svemira i mjeri se rastom sveukupnoga Krista, Krista uskrsnuloga, koji je postao glava tijela koje je Crkva i prvina svih živih bića. U tome smislu strah od života izravno se protivi volji Božjoj i utjelovljenju Krista, koji je došao »da život imaju, u izobilju da ga imaju« (Iv 10,10).

Točnije govoreći, valja se bojati znakova smrti, nagona agresivnosti i grešnosti koji se protive životu i za koje bi bilo ludo pokušati reći da ne postoje ili ih ostaviti neobuzdanima.

7.2. Sudjelovanje u kulturnim pokretima

Zbog raznih razloga, većinom povijesno-političke naravi, kršćani prije naše

generacije često su trpjeli zbog »protumodernog« kompleksa, kao da svu modernu i suvremenu umjetnost – ukoliko su je stvorile snage koje su se kretale u antiklerikalnom i protucrkvenom smislu – valja promatrati negativno ili čak u cijelosti odbaciti. Često se događalo da su kršćani doživljavani kao nepopravljivi tradicionalisti i protumodernisti. Drugi vatikanski sabor nas je oslobodio od te predodžbe. Osvijetliti ograničenja povijesno-kulturnih proizvoda znak je one kritične uloge koja je tipična za kršćanina. Međutim, istovremeno prihvatiti univerzalne vrednote koje su prisutne u rezultatima i posebnim, makar i djelomičnim izričajima, pokazatelj je pažljivog čitanja znakova vremena.

U tome, kao i kod ostaloga, kršćaninova proročka uloga nije samo kritička nego je i poticaj, upotpunjenje, promicanje.

Sve to s jedne strane nameće dobro poznavanje kulturnih (ideoloških, filozofskih, umjetničkih, književnih) pokreta koji su prisutni u vlastitoj kulturi, a s druge strane njihovo budno i produbljeno praćenje, jer bi mogli biti povlaštena mjesta Božjega glasa i njegove volje za naše vrijeme. S druge strane, u tom poslu se ne započinje ispočetka. To će se moći uspješno učiniti bude li se znalo nadovezati na kršćansko-crkvenu tradiciju, znajući izabirati, kao što kaže Evanđelje, iz njezina blaga novo i staro.

Ako je istina da je Crkva »raširena« među narodima, isto je tako istina da je već gotovo dva tisućljeća »prisutna« u našoj povijesti. Oblikovala se tradicija, bolje rečeno kršćanske tradicije ili još točnije kršćansko-kulturne tradicije (navika, običaja, načina ponašanja, ideja, vrednota itd.).

Često smo i na samima sebi iskusili njezinu težinu, pa čak i pritisak. Prema tome, ako ih se ne apsolutizira i ako ih se promatra s dobrom mjerom kritičke budnosti, takve tradicije mogu predstavljati koristan

»kodeks« za tumačenje činjenica i događaja i za djelovanje u vlastitom okruženju.

Posebice bi pažljivo valjalo promotriti slike čovjeka koje je kršćanski prožeta misao proizvela tijekom stoljeća i ovih posljednjih godina (od oblika »vječne filozofije«, tomističke, augustinovske, do antropologija koje se pozivaju na Pascala, Blondela, Kierkegaarda, Rosminija; do Mounierova, Maritainova, Guardinijeva personalizma; do teologije nade, oslobođenja, križa itd.; ili pak do novijeg koncilskog i papinskog učenja kao i onoga mjesnih Crkvi itd.).

7.3. *Za humanističku perspektivu znanosti i tehnologije*

Drugi mogući pravac djelovanja odnosi se na narav i smisao znanosti i tehnologije u sveukupnoj kulturi. Stručno bi se moglo reći da je potrebno oblikovati ispravnu epistemologiju, tj. kritičko poimanje znanosti i tehnologije. Sadašnja znanost zasigurno ne želi biti monopolistička. Štoviše, na prvome mjestu ističe svoj značaj operativnosti i primjernog djelovanja na stvarnost. Uz to osim vlastitih postupaka priznaje i druge pristupe stvarnosti i druge govore, koji pripoćuju istinu, probleme, spoznajne poticaje.

Metafizika i religija mogu animirati i istraživanje: mogu postati »zora znanosti«. Željeli bismo podsjetiti da je to isto i znanost za život vjere, koju zahtjevi znanosti i tehnologije mogu plodno nadahnjivati. Tako će napredovati siromaštvo i trezvenost vjere, ali i njezina ljudska kvaliteta. Isto tako je istina da se i s obzirom na zajednički mentalitet može učiniti još nešto drugo. Iako je naime kod istraživača i znanstvenika većim dijelom nestalo sciјentizma, možda u javnom mišljenju preostaje neka vrsta *praktičnog sciјentizma*; tj. apsolutno i nekritičko povjerenje u znanstvene tvrdnje;

napose u tvrdnje humanističkih znanosti (psihologije, sociologije, antropologije, znanosti pripoćavanja itd.).

Ono što valja učiniti, ne nijećući valjanost doprinosa, bit će upravo nastojanje da se prevladaju ti ostaci sciјentizma, bilo s obzirom na iscrpnost (znanost i humanističke znanosti ne uspijevaju reći sve o čovjeku), bilo s obzirom na jednoznačnost (vjera, filozofija, empatijska intuicija, zajednički smisao mogu otkriti vidove čovjeka i posjedovati razloge koje nijedna znanost ne uspijeva potvrditi).

S druge strane, znanost valja priveriti njenom radikalnom razlogu postojanja (znanost za čovjeka) i njenom radikalnom subjektu: čovjek, pojedinac i skupina, koji poznaje, shvaća, djeluje u stvarnosti po znanosti, tehnici; ali ne sâm, ne uvijek i ne potpuno po njoj.

Tehnologija je danas poticaj znanstvenom razvoju. Poznavati njezinu logiku, znati je upotrijebiti za praktične ciljeve, može vlastitom djelovanju dati povijesnu učinkovitost. Moći će međutim pomoći i da se stvarno uvidi kako tehnologija nije neprijateljica nego štoviše »čovjekova saveznica«, kao što je napisao Ivan Pavao II u svojoj enciklici *Laborem exercens*.

7.4. *Djelo uvođenja u ljudsko*

U ovom kontekstu antropološkog osiromašenja snažnije se i šire pribjeglo ljudskom, kao postojanom iako općem mjestu svake »istine« o stvarnome, te kao prema sigurnom uporištu povijesnog djelovanja. Mnogi se utječu ljudskom – kao što su se u prošlosti utjecali Duhu, Ideji, Napretku, Znanosti, Društvu – kada žele razmotriti činjenice ili procese, povijesno zaaganje ili pojedinačna i kolektivna prava. Ne podiže samo Crkva, »koja je stručnjak u humanosti«, glas u korist čovjeka u sa-

dašnjoj krizi. Ne apeliraju samo religiozne skupine, međunarodna tijela ili ideološki pokreti kada su u pitanju tlačenje, vladanje čovjekom i njegovo potiskivanje na rub društva ili kada je u pitanju kolektivno i pojedinačno neraspoloženje, pozivajući se npr. na čovjekova neotuđiva prava, na njegovo dostojanstvo, na njegovu sposobnost za slobodno i samostalno moralno i političko odlučivanje, na mnogostruke vrednote koje čovjek može izraziti u svojoj povijesnoj praksi. Čini se da oko čovjeka postoji nesumnjiva suglasnost viđenja. Čini se da je čovjek postao za sve, i za laike i za kršćane, i za vjernike i za nevjernike, zajedničko obzorje suglasnosti, glavni temelj opće prihvaćenog dogovora. Čovjek, njegov život, život prirodnog i društvenog okoliša u kojemu živi, postali su opći nazivnik u kojemu se susreću i slažu različita tumačenja, koja su možda u odnosu na ostale vrlo različita ili čak međusobno suprotna. Čini se da ljudsko postaje konačni kriterij pri vrednovanju društvenih ideologija i prakse. Misleći na budućnost, nakon krize modela i projekata koji su do jučer prevladavali, govori se i postavljaju se pitanja o nekom novom »projektu o čovjeku«, koji bi mogao postati izvor ostvarenja humanosti svijui i svakoga.

Te su tvrdnje s druge strane vrlo problematične, ne samo na praktičnom nego i na teoretskom području zbog nesumnjivo različitih perspektiva koje ih pokreću i zbog pojmovnih pretpostavki koje ih nadahnjuju. Neophodno je stoga produbljivanje i specifikacija, koji će nastojati pojasniti i bolje uočiti određenja koja su prisutna u tako širokoj kategoriji mišljenja, uz opasnost da se odmah raskine i poništi upravo postignuti dogovor. S odgojno-pastoralnog gledišta, preostaje činjenica da humano ukazuje na obujam subjektivnih i relacionalnih mogućnosti ili, možda još toč-

nije, na sveopće vidove pojedinca, koje valja dovesti do prikladne razine ostvarenja pomoću procesa razvoja i društvene djelatnosti obrazovanja. To bi na razini povijesnog postojanja omogućilo zajednicu i sudjelovanje u ljudskoj vrsti i u ljudskom životu, tj. u povijesnom čovječanstvu, što je upravo ono što se često podrazumijeva pod ljudskim. Ogriješiti se o ljudsko bilo bi isto kao i u većoj ili manjoj mjeri negativno zahvatiti ljudski život kao takav.

U tom usredotočenju na prvenstvo ljudskoga i na procese humanizacije ponovno postaje aktualnom humanistička pedagoška tradicija, prema kojoj se odgoj općenito promatra kao »uvodenje u ljudsko«, a na školskom planu, kao obrazovanje koje potiče i razvija učenje onoga što je tipično ljudsko u čovjeku, počevši od njegove razboritosti i od disciplinirane pojedinačne slobode. Ni pastoralno obrazovno djelovanje neće moći ne voditi računa o tim rezultatima.

7.5. Za humanističku kulturu osvjetljenu vjerom

Vjernika sve to treba uokviriti u šire obzorje vjere i promatrati u skladu s višim pogledom vjere. Čovjekovu humanost i njegov rast valja naime iznova shvatiti imajući na umu Boga koji je pun milosrđa i Krista Otkupitelja ljudi. To međutim valja učiniti tako da se ne ponište razlike i neovisnosti koje taj isti pogled vjere proglašava za zemaljske stvarnosti i za laički život.

Kako bi se poštivala ta nesumnjivo teška dijalektika, bit će potrebno naviknuti se na to da se ne suprotstavlja ljudsko i božansko, naravno i tzv. nadnaravno, profano i sveto, materiju i duh, vrijeme i vječnost, nego da se nastoji – ne bez teoretskih i praktičnih poteškoća – uočiti vječno koje postoji u vremenu, duh koji je u materiji,

sveto koje je u profanom i obratno, doći do vječnih korijena vremena, do duhovne gustoće materije, do svetosti svakodnevnoga.

Kako bismo to bili sposobni učiniti, bit će korisno započeti od nauka Drugoga vatikanskog sabora (posebice što se tiče odnosa Crkve i svijeta, Crkve i kulture, Crkve i suvremenog čovjekova stanja).

Posredovanje otajstva utjelovljenja »Otкупitelja čovjeka« i dobra teologija znakova vremena, ukorijenjene u ispravnu i duboku biblijsku egzegezu, moći će učiniti postojanim valjano i znakovito uporište.

Pastoralne djelatnike i mlade trebat će dobro upoznati s tim kršćanskim kulturnim izvorima.

S druge strane, vjernička svijest zapaža da poznavanje čovjeka i promicanje ljudskoga među svojim korisnim uvjetima imaju i zaziv, život zajedništva s Bogom i s dru-

gima, žarku vjeru, nadu punu pouzdanja, ljubav koja je zauzeta i prema Bogu i prema ljudima.

U tom bi se smislu željelo pokazati kako se lakouman odgovor na pitanje »što radi ti« za promicanje kulture po mjeri čovjeka, otklanja i mnogostrukim i vrlo osobnim oblicima svjedočanstva života, svjesnima vlastite krhkosti i besplatnosti Božjega dara; jezgrovitim i tankočutnim proglašavanjem riječi nade kao odgovora na potrebu za smislom i apsolutnim koja je u čovjeku; stvarnom i djelotvornom pozornošću prema potrebama siromaha i malenih, s kojima je povezan Krist Uskrsnuli. Lako je zaključiti kako se u vrijeme krize i »kraja svemogućnosti«, kao što je naše vrijeme, svaki mladi i odrastao čovjek, bilo kojega društvenog položaja, trebaju živjeti što sukladnije tim zahtjevima.